

ნორა ნიკოლაძე-ლომსიანიძე

ლეგენდები “აკაკის კრებულში“

აკაკი წერეთლის ხანგრძლივი ნაყოფიერი შემოქმედებითი მოღვაწეობა მე-19 საუკუნის 60-70-იანი წლების ქართული ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი აზროვნების მატიანის უბრწყინვალესი ფურცელია.

დაუფასებელია ის ღვაწლი და ამაგი, რომელიც მან ქართულ ხალხურ შემოქმედებას დასდო. მწერლის მთავარი საზრუნავი სიცოცხლის ბოლო წუთებამდე ზეპირსიტყვიერების შეკრება-გამოქვეყნება-შესწავლა იყო, რომელსაც მისი ეპოქის მოთხოვნილებები განაპირობებდა, რადგან მათში ყველაზე კარგად იყო გამოხატული ქართველი ხალხის გულისთქმა-მისწრაფებანი, ეროვნული იდეალები.

ამ მიზნით აკაკი წერეთელმა სპეციალური ორგანო — „აკაკის კრებული“ დააარსა, რომელშიაც ხალხური სიტყვიერების თითქმის ყველა ჟანრის მასალა იბეჭდებოდა.

„კრებულში“ ერთ-ერთი საბატიო ადგილი ლეგენდებს უჭირავს. „ლეგენდა ხალხური შემოქმედების უძველესი ჟანრია, რომელიც რელიგიურ რწმენას ემყარება და ფანტასტიკურ-სასწაულებრივ ამბავს სინამდვილის სახით გადმოგვცემს“ (ქართული ფოლკლორის ლექსიკონი, 1974, გვ. 230).

მკვლევრები ლეგენდებში, თქმულებებსა და გადმოცემებში ყოველთვის სინამდვილის ანარეკლს ხედავდნენ.

ილია ჭავჭავაძე ამ საკითხთან დაკავშირებით წერდა: „ეს ზღაპარნარევი ამბები, თქმულებანი, რა თქმა უნდა, მოწმედ და საბუთად მოსატანნი არ არიან რომელსამე ყოფილი საქმისა, ამ მხრივ იგინი ძალიან ცოტად დასაჯერნი და სანდონი არიან, მაგრამ ამისთანა ამბებში ვპოულობთ ბევრს მართალს აღწერას ზნე-ჩვეულებებისა“ (ი. ჭავჭავაძე, 1941, გვ. 483).

ამასვე მიუთითებს ვაჟა ფშაველა: „გვონებ, რომ ერის თქმულებაზედაც თვით ეპოქა მოქმედებს და ამიტომ ხდება, რომ ერი შესანიშნავის საუკუნის შესანიშნავს მოვლენას ამბად, ზღაპრად ან ლექსად გამოიტყვის ხოლმე“ (ვაჟა-ფშაველა, 1956, გვ. 180).

დიდი ქართველი მწერალი კონსტანტინე გამსახურდია ლეგენდის წყაროთმცოდნეობით ღირებულებას აღიარებს. მისი აზრით, „ყოველი ერის ისტორია ლეგენდიდან მოდის“ (კ. გამსახურდია, 1965, გვ. 18).

ბ. ნიჟარაძე აღნიშნავს: „ამგვარი გადმოცემანი, ცოტა თუ ბევრად დაწერილი, ისტორიის მაგივრობას სწევენ“ (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 18).

ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამს ჯუზეპე კოკიარა წიგნში „ევროპის ფოლკლორისტიკის ისტორია“. მისი აზრით, „ღვთაების შექმნამ მასთან დაკავშირებული სასწაულები წარმოშვა, სასწაულების ნიადაგზე კი აღმოცენდნენ ლეგენდები, რომლებსაც საფუძვლად იმთავითვე ცრუ არსებანი და ცრუ რწმენანი ჰქონდათ“ (ჯ. კოკიარა, 1960, გვ. 78).

აკაკის კრებულში დაბეჭდილია როგორც წარმართული, ისე ქრისტიანული ხასიათის ლეგენდები. თემატიკის მიხედვით არსებობს კოსმოგენური, აპოკრიფული, წარღვნის, ისტორიული და სხვ.

კოსმოგენურ ლეგენდას განეკუთვნება „რა არის მიზეზი მთვარის დაბნელებისა?“ აფხაზების აზრით, ღამის კეკლუც გუშაგ მთვარეს უშველებელი ბუ ემტერება. ის სულ იმას ფიქრობს, ჩაყლაპოს მთვარე და ისედაც ბნელი ღამე მთლად დააბნელოს. ამას თვალს ადევნებენ აფხაზები და როგორც კი შეამჩნევენ, მთვარე ბნელდებაო, მაშინვე თოფების სროლას დაიწყებენ, რომ ბუ შეაშინონ და გააქციონ (აკაკის კრებული, 1898, გვ. 26).

უშველებელი ბუს (ზშირად გველეშაპის) მიერ მნათობების ჩაყლაპვის ამბავი ხალხის რწმენასთან არის დაკავშირებული. პრიმიტიული ადამიანები ვერ ხსნიდნენ ბუნების მოვლენებს, მათ შორის მნათობთა დაბნელებას, ან დღისა და ღამის მიმოქცევას და როცა მათი დაბნელება იწყებოდა, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ყოფილა ზემოთ ნათქვამი ქმედება, რათა საფრთხეში ჩავარდნილი მნათობებისათვის დახმარება გაეწიათ. თითქოს ყვირილით, ხმაურითა და თოფის სროლით ბუს (ან გველეშაპს) შეაშინებდნენ და მსხვერპლს თავს დაანებებდა. მზისა და მთვარის ნათება კი აუცილებელი იყო ადამიანებისათვის. ლეგენდაში მკვეთრად ჩანს მნათობებისადმი თაყვანისცემა.

მეორე ლეგენდა კი ხსნის, თუ რატომ არის მთვარეზე შავი ხალები:

ერთ ხანშიშესულ, ქვრივ დედაკაცს ორი კალმით აუწერელი ვაჟიშვილი ჰყავდა. ერთხელ დედამ შენიშნა, რომ შვილებს უმადობა დასჩემდათ. დედას უნდოდა გაეგო ამის მიზეზი და როცა შვილები სახლიდან გავიდნენ, ჩუმად გაჰყვა უკან. შუაგულ ტყეში ვაჟებს ორი მზეთუნახავი ქალიშვილი დახვდათ და დაუწყეს მათ აღერსი. მწვანე ველზე საუცხოო საჭმელ-სასმელი ელაგა. შეშინებულმა დედამ, ამათ შვილები მთლად არ წამართვანო, იქვე ახლოს მდებარე ძროხის ახალ ნეხვს სტაცა ხელი, ესროლა მათ და ორივე ქალიშვილი მთლად გასვარა. ერთი მათგანი მზედ იქცა, რომელმაც წყლიან თუნგში ტანი გაიბანა და გასუფთავებული ავარდა ცაში. მეორეს კი ძალიან შეეშინდა და ტანგაუბანელი გაჰყვა მას; ნეხვი მიახმა და ალაგ-ალაგ ახლაც ამჩნევია იგი. უგუნურმა დედამ თავისი უცოდინარობით ორივე შვილს ბედნიერება დაუკარგა და ქვეყნიერებასაც სინათლე გაუნახევრაო — ამბობს ლეგენდა. ამ ლეგენდაშიც უძველეს რწმენასთან გვაქვს საქმე. ზემოთ მოყვანილი ლეგენდის მიხედვით, მზე იმიტომ არის უფრო ნათელი და კაშკაშა, რომ ტანგაბანილია, მთვარე კი არა. მის სიკაშკაშეს ლაქები უშლის ხელს.

საინტერესოა აგრეთვე უძველეს რწმენასთან დაკავშირებული ლეგენდა - „რაზე დგას სამყარო?“ ხალხის აზრით, ჩვენი მშვენიერი სამყარო დგას უშველებელი ხარის რქებს შუა. ხარის რქაზე კი მუდმივად ზის ღვთის ანგელოზი, რომელსაც ნაბრძანები აქვს უფლისაგან, რომ დედამიწაზე რაც ხდება, უმალვე მოახსენოს. შემოქმედის ბრძანებისთანავე ხარის წინ ყოველთვის არის ერთი დიდი კოლო, რომელიც ნებას არ აძლევს ხარს ადგილიდან დაიძრას, რათა ხარის თავიდან არ გადმოვარდეს ჩვენი სამყარო. ხანდახან ეს ხარი კოლოს შესაშინებლად გააქნევს რქებს, რის გამოც ჩვენი დედამიწა იძვრის. თვითონ ხარი (სამყაროს საძირკველი) ვეებერთელა თევზის ზურგზეა გაჩერებული. თევზი კი ზღვის შუაგულში უძრავადაა (იქვე, გვ. 24).

ერთ ლეგენდაში ვეცნობით სამყაროს გაყოფას ღმერთსა და ეშმაკს შორის. ეშმაკი თავდაპირველად ანგელოზი ყოფილა, ღვთის დისშვილი, ღმერთს ძალიან უყვარდა იგი და დიდ პატივსაც სცემდა, რითაც გაამაყდა, გადიდგულდა, ღმერთი არაფრად ჩააგდო და თვითონ მოინდომა ღმერთობა. თანაც ღმერთს ნახევარი სამყარო მოთხოვა, მემკვიდრეობით მერგებაო. უფალმა ყოველი ღონე იხმარა, რომ

შემცდარი ანგელოზი გონზე მოეყვანა, მაგრამ ამაოდ. მაშინ იგი ეშმაკად აქცია და უთხრა: — შენ დაყავი ქვეყანა ორ ნაწილად და მე ამოვირჩევ ჩემ წილსო. — არა, შენ გაყავიო და ჩემთვის მე ამოვირჩევო — უბასუხა ეშმაკმა. უფალმა ერთ ნაწილად მცენარეულობა დასახა, მეორე ნაწილად მიწა, ხმელეთი. მისი ბრძანებით ყველა მცენარე აყვავდა. ეშმაკს მოეწონა და მცენარეულობა ამოირჩია. მაშინ უთხრა ღმერთმა, რომ ამოელო მიწიდან ეს მცენარეულობა და სადაც უნდოდა, იქ წაეღო. ახლა კი მიხვდა ეშმაკი, რომ მოტყუვდა. ბოლოს უფალს თხოვა: იმათი სულები მაინც მომეცი, ვინც ხიდან ჩამოვარდება და მოკვდებაო. უფალმა იმათი სულები არაგუნა ეშმაკს, ვინც ხეზე ასვლის დროს არ იტყვის: ღმერთო, მშვიდობით ჩამომიყვანეო! (აკაკის კრებული, 1898, გვ. 24, 26).

ლეგენდაში ნაჩვენებია, რომ ღმერთი კეთილია, მაგრამ იმის მიმართ, ვინც ურჩობს და სიამაყეს გამოიჩენს, ყველა დამარცხდება, თვით ეშმაკიც კი.

„კრებულში“ განთავსებულ ლეგენდებში ნეგატიური თვისებების მქონე ადამიანებს არა მარტო ქრისტე ღმერთი სჯის, არამედ წმინდა გიორგიც.

წმინდა გიორგი ქრისტეს სჯულის აღსრულებისათვის ჯერ აწვალა დიოკლიტიანემ და შემდეგ კი ბრძანა მისი მოკვლა. იქაურმა ქრისტიანებმა წაასვენეს მისი პატროსანი გვამი და შეინახეს ერთ თავშესაფარში. შემდეგ იგი დანაწილებულ იქნა 365 ნაწილად. ხელები შეხვდა: მარჯვენა - ილორის (სამურზაყანოშია) ტაძარს, მარცხენა კი - ხონის წმ. გიორგის ეკლესიას. ამის შემდეგ ამ ორ ტაძარს შორის დამკვიდრებულ იქნა სულიერი კავშირი. გიორგობის წინა დღეს ილორის წმინდა გიორგი უგზავნიდა ხონისას რქამოჭედილ ხარს. მას გიორგობას დაკლავდნენ და დაუნაწილებდნენ მრევლს. ერთხელ ხარს დააგვიანდა და იმ დროს მოვიდა, როდესაც ცისკარი იყო და ხალხიც წასული ეკლესიიდან. მხოლოდ ერთი მონაზონი იყო დარჩენილი. მოღრუბლული დილა იყო. ხარმა მონაზონი ვერ გაარჩია და რქა მოუქნია. მონაზონმა დაწყევლა ის. წმინდა გიორგი გაბრაზდა და ხარის პირითვე დაწყევლა მონაზონი: „შენი მოგვარე ამ დაბაში არც მოშენდეს და არც გადაშენდესო“. მონაზონი იქვე ქვად იქცა. ამის შემდეგ ხარი არ მოსულა ილორიდან (იქვე, გვ. 42-43).

ზოგიერთი ლეგენდა საიქიოს ცხოვრებაზეც მოგვითხრობს.

ქართველ ტომებს საიქიოს სულის უკვდავებისა თუ წარწყმედის შესახებ წარმართობის ხანგრძლივ ეპოქაში გარკვეული შეხედულებანი გამოუმუშავდა.

გარდა ლეგენდებისა, საიქიოს ცხოვრება კარგად არის წარმოჩენილი შავეთ-მულეთის ლექსებში, აგრეთვე, შუამდინარეთის ხალხური პოეზიის მნიშვნელოვან ძეგლებშიც, როგორცაა „გილგამეში“ და „თამუზის სიზმარი“.

„კრებულში“ შესული ერთი ლეგენდის მიხედვით, ივანე და მასთან ერთად ორი უცნობი კაცი საიქიოში მოხვდა. მათ ჯერ ბეწვის ხიდი გაიარეს, შემდეგ სამოთხეშიც გადაიხედეს, სადაც ქალების ჯარი იყო. სამი ტურფა ქალი მოეგებათ, თასით ღვინო მიართვეს და დაარიგეს: ქრისტე ღმერთი რომ მობრძანდება, ოქროს სკამი მიართვით, ვარდის წყლით ხელები დააბანინეთ, შური და მტრობა არ უნდა შეგამჩნიოთ, ნურც მოძმეს დააბეზლებთ მასთან, თორემ გაგასამართლებთო. მალე მათ თავისი თვალთ ნახეს, სხვისი ქონების მიტაცებით გამდიდრებულებს და ცუდის მთქმელებს როგორ შემოარტყეს ცეცხლის ალი. ვინც გაივლ-გამოივლიდა, ამბობდა: ვაი, თქვენი სულის ბრალი, რატომ არ მიეცით ღარიბ-დატაკებსო?! ამ დროს სატანა-ეშმაკი წამოდგა და თქვა: დედ-მამის მაგინებელს კუბრში უნდა ჩავაყოფინოთ ენის წვერიო, ამხანაგის მოღალატეს ყელზე გველი შემოვახვიოთ, ხოლო მამულის მოღალატეს პირში მორიელები ჩავუსვათო (აკაკის კრებული, 1898, გვ. 32-33).

ლეგენდაში აშკარად ჩანს, თუ როგორ ისჯება ღვთის მიერ დამბეზღებელი, ექსპლუატატორი, დედ-მამის აუგის მთქმელი, მეგობრისა და სამშობლოს მოღალატე ადამიანი. მას ჯოჯოხეთი და კუპრი ელოდება, ხოლო პატიოსან, სიკეთის მქმნელთ - სამოთხე.

აკაკის კრებულში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ისტორიულ ლეგენდებს, რომლებიც ისტორიულ მოვლენებსა და პირებს შეეხება, მათ საარაკო თავგადასავალსა და პატრიოტულ მოქმედებას გვაცნობს, ომებსა და თავდასხმებს აგვიწერს. მათ შორის ვეცნობით საყოველთაოდ გავრცელებულ ლეგენდას დავით აღმაშენებლის ძლევა მოსილუბის შესახებ, დავითმა რომ დარუბანდის კარები ჩამოხსნა და გელათში მიიტანა (აკაკის კრებული, 1897, გვ. 23, 25).

ასევე, მეორე ლეგენდაში საინტერესოდ არის მოთხრობილი დავითის აღმშენებლობითი საქმიანობის შესახებ; მეფემ სამი ეკლესია-მონასტრის (გელათის, მარტვილისა და სუჯანის) მშენებლობისას ეშმაკი ჯორად აქცია და ამით შეძლო მათი აგება (აკაკის კრებული, 1898, გვ. 44-45).

აქვეა დაბეჭდილი ლეგენდები თამარ მეფის შესახებ. საინტერესოა ერთი ლეგენდა, რომელიც ალ. მაჩაბლისათვის ერთ ცხინვალელ ოსს უამბია. ლეგენდაში თამარი თათრის ქალად არის წარმოდგენილი, რომელსაც მამა აიძულებს მისთვის არასასურველ ხელმწიფის შვილს გაჰყვეს ცოლად. როცა თამარი უარს ეუბნება მას, მამა სჯის და ციხეში ამწყვდევს. თამარი ღმერთს თხოვს, რომ ქრისტიანად მოინათლებს, თუ იქიდან გამოიყვანს. ღმერთი მას უძღვევლად აქცევს. იგი გადმოფრინდება ციხიდან, ცხენზე ამხედრდება და იმერეთისაკენ გამოსწევს, მაგრამ ბრუტ-საბძელის მთაზე თოვლი მოუსწრებს. თამარს ცხენი მოუკვდება. იგი მთას დაწყევლის: „შენ თოვლს თოვლმა მოასწროსო და მას შემდეგ ძველ თოვლს ახალი ასწრებს და ამიტომ სულ ზამთარია ოსეთში (იქვე, გვ. 19-20).

„კრებულში“ საკმაოდ ბევრია ეტიმოლოგიური ლეგენდები. მაგალითად, ლეგენდა „ტაბაყურას ტბის“ წარმოშობის შესახებ. ეს ტბა მდებარეობს ქუთაისიდან სამხრეთ-დასავლეთით, სოფელ „გორაში“. ტბა უძირია. მის ახლომხლო თუ გაივლით, „რადაც ბაყა-ბუყი ისმის“. იქაურთა გადმოცემით, თურმე ამ ადგილს ოდესღაც ერთი მოსახლე ცხოვრობდა, ქვრივი ქალი ოთხი-ხუთი წლის ბავშვთან ერთად. ხარება დღეს იგი ხამს ქსოვდა. ჩამოუვლია ანგელოზს და უკითხავს: — ქალო, რას ქსოვ, რა დღეა დღესო? ქალს სიცილით მიუგია: — ხარება და ხარხარებაო, ჩემ ქმარ-შვილში გახარებაო. — ეგ რაღა არისო? — უკითხავს ანგელოზს მაქვანზე. — ეს მაქვა არისო. — მაშ ქვად იქეციო. ქალი და მისი შვილი ქვად ქცეულან, გამწყდარა მიწა და შიგ ჩაცვენილან. იმ ადგილზე კი ეს ტბა წარმოშობილა. ხარება დღეს ტბაზე ამოტივტივდება საქსლებ-სავარცხელი და შემდეგ ისევ ჩაიძირება. ამ ტბაში მრავალი პირუტყვი იხრჩობა, უნდათ მისი ამოშრობა, მაგრამ მოხუცებს საეჭვოდ მიაჩნიათ მისი დაშრობა, რადგან „ტაბაყურა“ ღვთის ნებით არის გაჩენილი და ღმერთი ამის ნებას არ მოგვცემსო (იქვე, გვ. 21-23).

ლეგენდა გვასწავლის, რომ ღვთიურ დღესასწაულებს პატივი უნდა მივაგოთ. ერთ ლეგენდაში ვეცნობით, როგორ გაჩნდნენ ქვეყანაზე მგლები. ყოფილა ერთი ცოლ-ქმარი, ღვთის საყვარელი ანგელოზები. ისინი თავდაპირველად ღვთის მოშიში და მოყვარულნი ყოფილან, მაგრამ შემდეგ ძალიან გაამაყებულან და ღმერთისათვის ურჩობა შეუბედავთ. ღმერთს ტკბილი სიტყვებით უცდია მათი მოქცევა, მაგრამ ამაოდ. შემდეგ ღმერთს ანგელოზი გაუგზავნია და ურჩები თავისთან დაუბარებია. ცოლ-ქმარი არ გამოცხადებულან, ჩვენ ახლა ცოლ-ქმრული სიყვარულით ვტკბებით,

არ გვცალია შენთან მოსასვლელადაო. გაბრაზებული უფალი თვითონ მისულა მათთან, დაუკრავს წელზე მათრახი და დაუწყევლია: დღეის შემდეგ იყავით კრული და შეჩვენებული, გადაიქცით ცხოველებად, წელს ქვევით სუსტნი და უძლურნი, წელს ზევით კი ღონიერიო. გადააქცია მგლებად და დედამიწაზე ჩამოაგდო. ასე გაჩნდნენ მგლები (აკაკის კრებული, 1899, გვ. 21-22). ლეგენდაში გატარებულია ის აზრი, რომ ხალხი, რომელიც კარგავს ღმერთის პატივისცემას და სიყვარულს, მას ღმერთი სამაგიეროს მიაგებს.

აქვეა მოთავსებული ლეგენდები გუგულზე, ოფოფზე... მტრედებს რატომ აქვს წითელი ფეხები? რატომ იცის კამეჩმა კარგი ცურვა? რად არის მერცხლის კული შუაზე გაყოფილი? რად არ შეუძლია ძერას მკათათვეში წყლის დაღევა და სხვ. ყველა მათგანი ღვთის ძღვევამოსილების, ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვისა და გაძლიერებისათვის არის მოხმობილი.

ამრიგად, აკაკის კრებულში დაბეჭდილი ლეგენდები (50-ზე მეტი) ქართველი ხალხის ზნეობის ამაღლებას, სარწმუნოების განმტკიცებასა და პატრიოტიზმის გაღვივებას ემსახურებოდა, რაც წინაპირობა იყო ჩვენი სამშობლოს სოციალური და ეროვნული ჩაგვრისაგან გასათავისუფლებლად და სანუკვარი დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად.

დამოწმებული ლიტერატურა

- აკაკის კრებული, 1897 - აკაკის კრებული, 1897, №2, მარტი.
აკაკის კრებული, 1898 - აკაკის კრებული, 1898, №7, მარტი; № 8, აპრილი; №12, აგვისტო.
აკაკის კრებული, 1899 - აკაკის კრებული, 1899, №4, აპრილი.
კ. გამსახურდია, 1965 - კ. გამსახურდია, ფლორენციული, ლიტერატურული საქართველო, №27, 1965.
ვაჟა-ფშაველა, 1956 - ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, ტ. VII, თბ., 1956.
ჯ. კოკიარა, 1960 - *Ἀποδείξις Ἐπιπέυθη, Ἐπιπέυθη ἰεῦεῖν ἰεῦεῖν ἰεῦεῖν ἰεῦεῖν ἰεῦεῖν ἰεῦεῖν*, ἰ., 1960.
ბ. ნიჟარაძე, 1962 - ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, II, თბ., 1962.
ფოლკლორის ლექსიკონი, 1974 - ქართული ფოლკლორის ლექსიკონი, II, თბ., 1974.
ი. ჭავჭავაძე, 1941 - ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, II, თბ., 1941.

NORA NIKOLADZE-LOMSIANIDZE

LEGENDS IN “AKAKI’S COLLECTIONS”

Akaki Tsereteli’s prolific and lengthy creative activity is a brilliant page of the Georgian life and social though chronicles of the 60-70s of the 19th century.

A.Tsereteli’s exploits for the Georgian folklore is an invaluable tribute to the culture of the country. He devoted his life to the collection, publication and analysis of the Georgian oral traditions as they were the best bearers of the inspirations and ideals of his people, and the care for them was the demand of the epoch. To this end Akaki Tsereteli established “Akaki’s Monthly Collections” (Akakis Tviuri Krebuli) publishing the samples of all the genres of the oral folk stories. One of the important sections of the Collections is legends. It contains legends of pagan and Christian origins. The themes are related to cosmogony, apocrypha, the Deluge, and historical tales.

Legends in the “Akaki’s Collections” (more than 50 titles) has served the moral education, strengthening the beliefs and awakening patriotic feelings of the Georgian people.